

УДК 97 (477)

Ю.В. БЕРЕСТИНЬ, О.Л. ЛЕВІН

Г. ДІРКС – ЗАБУТИЙ ІСТОРИК МЕНОНІТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Берестень Юрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

Левін Олег Леонідович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету.

В статті изложены основные вехи жизненного пути Г. Диркса – менонитского историка-аматора, проанализированы особенности его историографического наследия.

Ключевые слова: Юг Украины, меннонитские колонии, историография, меннонитские конгрегации.

У статті викладено основні етапи життєвого шляху Г. Діркса – менонітського історика-аматора, проаналізовано особливості його історіографічного спадку.

Ключові слова: Південь України, менонітські колонії, історіографія, менонітські конгрегації.

The basic landmarks of course of life of H. Dirks are expounded in the article - менонитского историка-аматора, features are analysed his historiography heritage.

Keywords: South of Ukraine, mennonite colonies, annual, mennonite congregation.

© Ю.В. Берестень, О.Л. Левін, 2012

Упродовж останніх десятиліть наукові дослідження історії менонітських колоній Півдня України переживають справжній період інтелектуального історіографічного ренесансу, який характеризується появою цілої низки праць, в яких детально розглядаються соціально-економічні, соціокультурні, релігійні та суспільно-політичні збудки менонітських конгрегацій регіону.

Проте, попри наявний розгалужений історіографічний корпус і значний інтелектуальний доробок, окремі аспекти історичного минулого менонітської спільноти початку ХХ століття залишаються поза евристичним полем комплексних наукових студій. Однією з таких тем є історія життя та громадської діяльності відомого менонітського історика-аматора, проповідника, суспільно-політичного діяча та місіонера – Генріха Діркса (1842-1915). У сучасній вітчизняній історіографії відсутні праці, які висвітлюють історіографічний та історичний набуток колоніста. Зарубіжна історіографія лише побіжно зазначає даний аспект діяльності церковного керманіча, наголошуючи здебільшого тільки на його видатних заслугах на проповідницькій та місіонерській ниві [1, 225-226, 552-559].

Мета даної статті полягає у спробі комплексного дослідження загальних віх життя та історіографічної спадщини Г. Діркса, матеріали якої вміщені на шпальтах німецькомовного часопису - «Mennonitisches Jahrbuch» (Менонітського щорічника), який видавався колоністом з 1903 по 1910 рр.

Про початковий період життя майбутнього історика-аматора відомо дуже мало: архівні джерела та праці менонітських дослідників містять лише фрагментарну інформацію про нього. Так, Генріх Діркс народився 17 серпня 1842 року в родині відомого релігійного діяча та проповідника Д. Діркса на р. Молочній. Родина Генріха відзначалась серед колоністів суворим релігійним пуризмом та

ригоризмом, що, на загал визначило його подальший життєвий та професійний шлях. 12 травня 1860 року Генріх був охрещений за традиційним обрядом старшиною А.Ленцманом [1, 225-226, 552-559]. Після закінчення місцевого середнього навчального закладу юнак вирішив обрати церковну стежину. Оскільки на теренах Росії не існувало на той час спеціальних навчальних закладів для підготовки менонітських проповідників-місіонерів, то молодий колоніст вирішив здобути релігійну освіту за кордоном. Так, у 1862 році Генріх Діркс поступив до Барменської місії (Німеччина), яку закінчив в 1863 році, ставши першим представником менонітських конгрегацій Росії, який здобув вищу духовну освіту. Після закінчення семінарії юнак твердо вирішує стати місіонером. З цією метою він упродовж 1867 року вивчає в м. Амстердамі яванську, малайську, голландську та англійську мови, оскільки планує заснувати власну місію в Голландській Вест-Індії (суч. Індонезія). Перед відправкою до заокеанської провінції Г. Діркс від'їжає до менонітських колоній Молочної, де 31 серпня 1869 року він був рукопокладений у місіонери-проповідники. В тому ж році майбутній історик бере шлюб з Агне-сою Шредер. В листопаді 1869 році молоде подружжя на невеликому торговельному судні вирушило у плавання до Індонезії, а вже 10 січня 1871 року Генріх Діркс відкрив невелику християнську місію в м. Пакантені на острові Суматра. Плідна місіонерська та гуманітарна діяльність проповідника серед місцевих мешканців досить швидко принесла вагомий здобуток: в період з 1871-1881рр. ним було охрещено 125 осіб та засновано невелику християнську громаду [1, 225-226, 552-559]. Народження в родині проповідника двох дітей змусило його повернутися до батьківської оселі. В 1881 р. розпочався новий період у житті колоніста.

Беручи до уваги вищу духовну освіту, значний досвід проповідницької місіонерської роботи та ви-

датні організаторські здібності, Г. Діркс був обраний вірними старшиною гнаденфельдської церкви. Активно переймаючись нагальними церковними та громадськими справами, проповідник починає цікавитись різноманітними аспектами історії менонітських конгрегацій: збирає різноманітні матеріали та джерела, що віддзеркалювали різні етапи становлення релігійних громад, досліджує історію місцевих церков, біографії її очільників, аналізує доктринальні постулати теологічних диспутів, вивчає релігійні практики минулого.

На початку ХХ століття Г. Діркс здобув серед колоністів славу відомого місіонера та церковного діяча. Саме він був перший із лідерів церковних конгрегацій, хто практично усвідомив громадський запит менонітської спільноти на власне періодичне друковане видання, яке повинно було забезпечувати духовні потреби та суспільні інтереси пересічних мешканців колоній. За задумом колоніста, щорічне видання мусило стати ефективним засобом поширення серед населення дисперсних розташованих менонітських поселень Півдня України змістовної інформації духовно-релігійного та світського характеру, яка істотним чином впливала на формування базових домінант громадської думки колоній, створюючи власне оціночне ставлення населення до актуальних суспільно-політичних процесів і соціально значущих подій країни [2, 3-4; 10, 1-2].

«Mennonitisches Jahrbuch» - видання яке започаткував колоніст, вийшло в світ зі значним запізненням, що було зумовлено традиційними для Російської імперії причинами: повільною діяльністю цензорів, тривалою бюрократичною тяганиною, пов'язаною з виданням. Тільки в вересні 1904 року був наданий відповідний дозвіл цензурного комітету, який розташовувався в м. Одесі, на публікацію матеріалів щорічника за 1903 рік [2].

Відзначимо, що одне із центральних завдань часопису полягало в актуалізації історичної пам'яті населення колоній, яка повинна була стати домінантним елементом громадської свідомості колоністів. Актуалізація історичних досліджень була своєрідною реакцією менонітських інтелектуалів, до яких варто віднести Г. Діркса, на громадські святкування цілої низки ювілейних річниць поселенських комплексів Молочної та Хортиці, які відбулися наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, сформувавши своєрідний громадський запит на аналітичне та історіософське осмислення набутого історичного досвіду спільноти, вагомості зроблених соціокультурних та господарсько-економічних здобутків під час проживання на південноукраїнських теренах Російської імперії [2, 5-6; 3, 18-24].

Дана обставина пояснює той факт, що на шпальтах «Mennonitisches Jahrbuch» Г. Дірксом була сконцентрована увага на розлогому викладі широкої історичної ретроспективи соціокультурного та релігійного поступу конгрегацій, який знайшов детальне відображення в його численних історичних есе, статтях, невеликих нарисах та хроніках [2, 5-18; 3, 13-17; 5, 8-22; 6, 13-17, 18-21; 52-65, 66-81; 7, 11-17, 33-46; 7, 106-123; 9, 26-34, 34-46; 10, 28-39, 130-134; 11, 29-37, 38-43, 45-54].

Здебільшого дані праці колоніста мають прикладний характер, відаючи пріоритет фактам перед концептуальним осмисленням складних соціокультурних та суспільно-політичних процесів. Проте, для дослідників ці розвідки є, в першу чергу, цікавими своїм змістовним фактографічним матеріалом, який відображає різні аспекти внутрішнього життя конгрегацій на межі століть. Історичні есе та нариси Г. Діркса поряд з працями інших істориків-аматорів (Ф. Ісаака, А. Герца) заклали потужний інтелектуальний підмурок феномена вітчизняної колоністської історіографії, визначивши її головні напрямки та тематику. Колоніст розглядав історію як один із головних компонентів збереження релігійної самоідентифікації мешканців колоній, ефективний засіб громадсько-релігійної мобілізації спільноти та універсальний дидактичний інструмент її морально-релігійного виховання.

Г. Діркс на підставі широкого кола джерельних матеріалів: церковних хронік, документів адміністративних органів місцевого управління колоній, державних установ, здійснив на прикладі церковної громади, керівником якої він був, докладну реконструкцію окремих етапів соціокультурної, релігійної й господарчої траєкторії розвитку спільноти [2, 5-18; 3, 18-24; 4, 9-21; 5, 8-22; 6, 7-12; 7, 11-17; 9, 26-33, 34-46; 10, 28-39, 130-134; 11, 29-37, 38-43].

Як історика-аматора Г. Діркса характеризує не притаманна для дослідників-колоністів прискіплива увага до проблем організації поземельного устрою громад Хортиці та Молочної, які визначали динаміку економічного поступу колоній, сформувавши специфічну соціальну конструкцію колоністського суспільства [2, 6-8]. Аналізуючи історичні етапи формування Молочанського округу, він детально описує перебіг господарчої трансформації системи експлуатації громадських земель, наголошуючи на їх важливій ролі у процесі формування дочірніх поселень [2, 8-9]. Історик описово викладає головні напрямки міграцій менонітів, докладно не зупиняючись на характері причин, що їх зумовили, не зазначаючи соціального складу нових хвиль менонітських міграцій з материнських метрополій та характер суспільних відносин що між ними склалися [2, 8-10].

Попри оригінальний виклад проблем господарсько-економічної історії колоній, стрижневою темою нарисів та есе Г. Діркса все ж таки була церковна історія конгрегацій. Так, у «Mennonitisches Jahrbuch» за 1909, 1910, 1911 року ним була викладена хроніка Гнаденфельдської релігійної громади, яка містить детальну інформацію щодо історичних етапів розвитку даної конгрегації, включаючи різноманітні аспекти життя церкви: взаємостосунки з адміністративними органами, міжцерковну релігійну полеміку, теологічні дискусії, свідчення щодо обрання громадою старшин, проповідників та вчителів, проведення численних акцій та заходів тощо [8, 106-116; 9, 26-33; 10, 28-39].

Не обійшов своєю увагою Г. Діркс й висвітлення актуальних проблем організації духовного поступу менонітських громад Півдня України. Одним

із магістральних напрямків редакційної політики проповідника як редактора часопису було змістовне висвітлення загального перебігу релігійного життя громад церковних менонітів, ознайомлення широкої читацької аудиторії з його окремими фактами та резонансними подіями. Так, на шпальтах щорічника за активної участі та підтримки редакції друкувалися матеріали найбільш значущих публічних виступів, проповідей та промов провідних лідерів громад церковних менонітів: старшин та проповідників: Г.Діркса, Г.Унру, Г.Янцена, Г.Гардера, А.Герца, Д.Еппа, постанови щорічних конференцій та нарад конгрегацій церковних менонітів Півдня Російської імперії, звіти про місіонерські поїздки мандрівних проповідників [2, 31-43, 44-48; 3, 40-43; 4, 22-32, 87-90; 5, 23-30, 39-42; 6, 82-88; 7, 50-52, 79-89; 8, 99-104; 9, 18-25, 46-73; 10, 87-92, 168-175; 136-137, 148-153, 11, 220-226].

Особливим предметом дослідницької уваги колоніста, зважаючи на місіонерський етап його життя, було висвітлення на сторінках щорічника гуманітарної та релігійної діяльності менонітських місій на о. Ява та о. Суматра [3, 37-39; 4, 36-78; 5, 53-85; 6, 23-27]. Оригінальні відомості про провітницьку, організаційну, релігійну та гуманітарну діяльність місії, звичаї, традиції, культуру та міфологічний світогляд автохтонного населення острова Ява надають матеріали щоденника самого Г.Діркса, уривки з яких були надруковані автором у часопису за 1908 рік [7, 26-32].

Надзвичайний інтерес для дослідників суспільно-політичної історії менонітської спільноти XIX – початку XX століття становить аналітичний дайджест головних подій року, який історик вміщував на шпальтах свого часопису під тематичною рубрикою «Політичний огляд». Докладний аналіз даних матеріалів дає змогу реконструювати громадську реакцію менонітських конгрегацій, позицію яких репрезентував Г.Діркс, на визначні політичні події, явища та процеси, які відбувались у суспільному житті Російської імперії даної доби, визначити концептуальні основи, ціннісні орієнтири та принципи організації громадської думки населення менонітських конгрегацій як складного соціального феномена, встановити її вплив на суспільну динаміку.

Журнальні аналітично-інформаційні огляди відображали високий ступінь розуміння інтелектуальною елітою менонітських колоній складного та суперечливого характеру поступу вітчизняного політичного процесу, його головні причини, рушійні сили та механізми функціонування [2, 19-27; 3, 54-58; 4, 9-21, 111-118; 6, 8-13; 6, 11-17; 8, 13-22; 9, 7-17; 10, 130-135; 11, 189-217].

Практична доцільність публікації в «*Mennonitisches Jahrbuch*» оглядів поточного політичного життя країни, крім аналітичного інформування населення, полягала у виконанні важливої суспільної функції - консолідації представників менонітських конгрегацій навколо соціально значимих релігійних та правоконсервативних цінностей, які визначали їх політичні вподобання та симпатії. Відзначимо, що домінантні настанови менонітського віровчення: релігійний пацифізм, неприйняття

насилства як інструменту ведення політичної боротьби - наклали суттєвий відбиток на політичні погляди та вподобання колоністського загалу.

В загальному огляді політичних подій за 1905 рік Г. Діркс відзначає суттєвий вплив поразки Російської імперії у війні з Японією на внутрішньополітичну ситуацію в країні, підкреслюючи факт участі у війні добровольців-санітарів, які були мешканцями менонітських колоній Катеринославської губернії. Паралельно колоніст наводить чисельні факти організації менонітськими громадами широкомасштабної благодійницької фінансової та гуманітарної допомоги, яка була наслідком філантропічної діяльності церковних конгрегацій [4, 9-10].

Тема соціальних потрясінь та законодавчих перетворень політичної системи країни на початку XX століття стала стрижневою в аналітичному викладі Г. Діркса поточних подій за 1905, 1906 та 1907 роки [4, 9-21; 5, 8-22; 6, 7-13]. Церковний керманіх детально окреслює досить неприглядну картину суспільної анархії, яка супроводжувалась деструктивними масштабними політичними та економічними процесами: масовими страйками, політичними демонстраціями, пограбуваннями та експропріаціями, загальним безладом, масовими терористичними актами, що були спрямовані проти соціальної верхівки російського суспільства. Колоніст ілюструє окремими фактами руйнувань та грабунків соціальними низами маєтків менонітських землевласників, убивств заможних колоністів [4, 11; 6, 7].

За свідченнями Г. Діркса, революційний вир захопив у свою орбіту й окремих представників менонітської спільноти, які виявилися нездатними протистояти деструктивним впливам асоціального середовища та взяли участь в організації революційних насильницьких терористичних акцій. Так, наприкінці 1908 року, за співучасті у збройному нападі на товарний склад у місті Сімферополі, внаслідок якого було вбито 2-х людей і одна людина була тяжко поранена, був засуджений до смертної страти Абр. Фогт, 25-річний мешканець колонії Маріенталь [8, 13]. Це був один з небагатьох випадків в історії менонітських конгрегацій Російської імперії, коли колоніста було засуджено до смертної кари за скоєння тяжкого злочину.

Підводячи підсумки, автор високо оцінював намагання царського уряду вирішити законодавчим шляхом нагальні проблеми організації системи управління державою, схвалює положення царського Маніфесту від 17 жовтня 1905 року, зазначаючи їх вплив на ситуацію в менонітських громадах [5, 9-14].

У 1911 році через фінансові проблеми, пов'язані з виданням часопису, Г. Діркс змушений залишити посаду редактора та видавця, пояснивши мотиви свого вчинку в прощальному слові до читачів [9, 1-6]. Виходячи зі слів редактора, як комерційний медіа-проект, видання «*Mennonitisches Jahrbuch*» виявилось цілком провальним – поточні номери часопису погано розкуповувались колоністами, значна частина накладу лежала на складі, приносячи відчутні фінансові збитки, не покрива-

ючи поточних витрат на його видання [9, 1-6]. Видання часопису було продовжене Д.Еппом. В 1914 році колоніст серйозно захворів, а 8 лютого 1915 року помер.

Інтелектуальний здобуток та наукова заслуга Г. Діркса як історика полягає в тому, що він був одним із засновників аматорського напрямку колоністської історіографії, який актуалізував

суспільну значущість історичних досліджень, намагаючись змістовно осмислити окремі сюжети історичного минулого менонітських конгрегацій. Аматорські історичні есе та нариси колоніста надали потужного імпульсу формуванню оригінальної інтелектуальної парадигми колоністської історіографії, підготувавши підґрунтя для розвитку її наступних етапів.

ΔЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Friesen P. M. Die Alt-Evangelische mennonitische Bruderschaft in Rußland (1789-1910) in Rahmen der mennonitischen Gesamtgeschichte. – Halbstadt, Taurien, 1911. – 930 S.
2. Mennonitisches Jahrbuch 1903. v H. Dirks. – 1905, Groß-Tokmak: Druck von H. Lenzmann. – 144 S.
3. Mennonitisches Jahrbuch 1904. v H. Dirks. – 1905, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 112S.
4. Mennonitisches Jahrbuch 1905/1906. v H. Dirks. – 1906, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 160 S.
5. Mennonitisches Jahrbuch 1906/7. v H. Dirks. – 1906, Groß-Tokmak: Druck und Verlag von H. Lenzmann. – 176S.
6. Mennonitisches Jahrbuch 1907. v H. Dirks. – 1908, Berdjansk: Druck und Verlag von H. Ediger. – 95 S.
7. Mennonitisches Jahrbuch 1908. v H. Dirks. – 1909, Berdjansk: Druck und Verlag von H. Ediger. – 98 S.
8. Mennonitisches Jahrbuch 1909. v H. Dirks. – 1910, Berdjansk: Druck und Verlag von H. Ediger. – 148 S.
9. Mennonitisches Jahrbuch 1910. v H. Dirks. – 1911, Berdjansk: Druck und Verlag von H. Ediger. – 114 S.
10. Mennonitisches Jahrbuch 1911/1912. v D. Epp. – 1913, Berdjansk: Druck und Verlag von H. Ediger. – 191 S.
11. Mennonitisches Jahrbuch 1913. v D. Epp. – 1914, Berdjansk: Druck und Verlag von H. Ediger. – 239 S.